

ЩОДО ПОНЯТТЯ СІМЕЙНО-ПОБУТОВИХ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ

Останнім часом знову знаходить своє підтвердження зроблений раніше кримінологами України та переважною більшістю фахівців-практиків, висновок про те, що насильницька злочинність має багато в чому сімейно-побутовий характер [3, с.5; 7, с.1]. З приводу цього вважаємо, що при класифікації насильницьких злочинів було б доцільно вирізнити і таку групу злочинів, як сімейно-побутові, що дасть змогу: окреслити коло злочинів, що охоплюються цим поняттям; дати їх кримінологічну характеристику; виявити фактори, що їх детермінують; розробити конкретні попереджувальні заходи.

Для розкриття змісту поняття “сімейно-побутові злочини”, що охоплює насильницькі злочини проти особи, необхідно перш за все з’ясувати соціальну природу сфери сім’ї й побуту, адже саме в ній сконцентровано чинники, які детермінують сімейно-побутову злочинність.

Сфера сім’ї й побуту надзвичайно складна і багатоаспектна. Вона характеризується соціальною ізоляцією і замкнутістю. Тут переважають неформальні стосунки, які регламентуються здебільшого нормами моралі, а не права. Саме в сфері сімейно-побутових відносин суперечності суспільства виявляються у найбільш концентрованому вигляді.

Протягом досить тривалого часу сім’я й побут досліджувалися багатьма суспільними і правовими науками – філософією, соціологією, психологією, кримінологією, цивільним та сімейним правом. Кожна з них має свій предмет, специфічну спрямованість дослідження, свою методику й техніку, що вимагає поглибленого вивчення того чи іншого аспекту розглядуваної сфери. За таких обставин не дивно, що немає єдності представників різних галузей знань стосовно визначення поняття сім’ї й побуту.

Поняття сім’ї – одна з ключових категорій низки наук, у тому числі правової. Сім’я – важлива й водночас складна соціальна клітина суспільства, необхідний елемент його нормального розвитку. У законі відсутнє “легальне” визначення сім’ї. Учені, які займалися її дослідженням, відзначали складність спроби тлумачення цього поняття, при цьому давали найрізноманітніші його інтерпретації. Як зазначив А. Г. Харчев, під сім’єю необхідно розуміти “історично конкретну систему взаємовідносин між подружжям, батьками й дітьми як малу соціальну

групу, члени якої пов'язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю і соціальною необхідністю, в якій задовольняються потреби суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення” [16, с. 75].

Це визначення дано в соціологічній площині. У правовій же дослідженні категорії сім'ї також займалася ціла когорта правників-цивілістів. Серед них хотілося б назвати І.В. Жилінкову, яка досить вдало систематизувала найпоширеніші наукові точки зору щодо цієї категорії. На наш погляд, визначення нею є найбільш вдалим. Сім'я, зазначає І.В. Жилінкова, – це об'єднання осіб, пов'язаних між собою правами й обов'язками, що випливають із шлюбу, спорідненості, свояцтва, усиновлення (удочеріння) та з інших форм прийняття дітей на виховання, які разом проживають, ведуть спільне господарство, мають взаємні права й обов'язки [4, с. 31]. Виходячи з такої формулювання сім'ї, можна сказати до її членів належать: подружжя; батьки (мати, батько) й дитина (діти); усиновителі (усиновитель) і усиновлений (удочерена); дід (бабуся) й онук (онучка); вітччм (мачуха) й пасинок (падчериця); брати й сестри; фактичні вихователі й вихованці.

До членів сім'ї можуть прирівнюватися також інші особи, які разом проживають, ведуть спільне господарство і здійснюють взаємну турботу, характерну для членів сім'ї.

Аналогічні проблеми мають місце і при вивченні категорії побуту, що, правда, її дослідженням займалися переважно представники суспільних наук. Незважаючи на те, що слово ”побут” досить широко вживається не тільки в науці, але й у повсякденному спілкуванні, його наукове визначення має певні складнощі. Так, у філософській літературі існують різні визначення побуту [15, с. 69; 12, с. 588], але найбільш вдале, на наш погляд, таке: “Побут – це одна з найважливіших сфер життя суспільства, що охоплює все існування людей поза їх виробничою і суспільно-політичною діяльністю, матеріальне та культурне середовище, у якому відбувається задоволення потреб у їжі, одязі, житлі, відпочинку, розвагах, підтриманні здоров'я тощо” [7, с. 46]. Із цього визначення можна зробити найголовніший висновок: побут – позавиробнична сфера життєдіяльності людей, у якій задовольняються основні соціологічні та біологічні потреби. Однак зазначена вище дефініція, дає досить загальну яву про побут, не роблячи при цьому жодного натяку на його функції та структуру.

Виправити такий стан справ спробувала Є.М. Зуйкова, яка запропонувала обмежитися при визначенні побуту лише матеріальною стороною, мовляв, “...зовсім необов'язково і навіть непотрібно відносити

до побуту різні форми духовно-естетичної діяльності, виховання дітей та самовиховання...” [5, с 37]. Проте таке обмеження не виправдане. Справа в тому, що матеріальні відносини, які виникають у сімейно-побутовій сфері, є її одним з головних елементів, але невичерпним, бо різноманітні форми духовно-естетичної діяльності та соціального життя також є невід’ємним елементом зазначеної сфери. Він у поєднанні з першим дає змогу комплексно підійти до вивчення даної сфери суспільного життя. За ствердженням Г. Г. Мошака [9, с. 7] та деяких інших учених, побут складається з двох сторін – матеріальної і духовної. До матеріальної належать цінності, які задовольняють матеріальні потреби людини (у житлі, їжі, одязі та ін.), а також створюють матеріальну базу для задоволення духовних потреб. А до духовної сторони побуту слід відносити культурно-виховну, духовно-естетичну діяльність, проведення дозвілля, додержання певних традицій тощо.

Вагомий внесок у вивчення структури побуту зробили соціологи. При цьому різні вчені давали своє тлумачення. Так, З. А. Янкова в структурі побуту розрізняє сім’ю, родинні зв’язки, а також територіальну спільність людей, що постійно зустрічається на транспорті, у громадських місцях, крім цього, коло друзів, колег, сусідів по квартирі, будинку, житловому комплексу, побутове обслуговування з постійно контактуючими на цій підставі людьми [19, с. 18]. А. Г. Харчев до сфери побуту, окрім сімейних і родинних відносин, додає також вільний час, дозвілля, творчу діяльність [17, с. 51]. Н. Д. Шилін побут поділяє на дві частини – особистісно-побутова (сім’я, родинні зв’язки, товариство, сусідство) і суспільно-побутова (виробничий і суспільний побут, побутові послуги, вільний час, спілкування в громадських місцях) [18, с. 35]. Досить важко погодитися з таким поділом, адже давно з’ясовано, що побут – це позавиробнича сфера, а тому вести мову про виробничий побут недоречно.

На наш погляд, структура побуту складається з таких двох частин, як громадська і сімейна. Громадський побут, у свою чергу, включає сусідські, товариські відносини, інтимні зв’язки, відносини в побутовому обслуговуванні, міжособистісне спілкування тощо. А так званий сімейний побут, на відміну від громадського, охоплює відносини між подружжям, відносини у фактичному шлюбі, між батьками і дітьми (усиновленими), особами, які їх замінюють, родинні відносини, (брати/сестри, теща/тесть, дід/баба, онук/онучка, фактичні вихователі, вихованці), а також особами, які можуть до них прирівнюватися. Саме таке розуміння структури побуту, як видиться, чіткіше окреслює межі сімейно-побутової сфери, що надалі дасть змогу визначитися з поняттям побутових злочинів, учинених у цій сфері.

Отже, підсумовуючи наведене вище, можна зазначити, що сімейно-побутова сфера – це позавиробнича сфера життя суспільства, яка складається із сімейного та громадського побуту і має призначення задовольняти матеріальні й духовні потреби членів суспільства. Звичайно, таке визначення не зазіхає на роль найдосконалішого, але, на нашу думку, воно досить повно розкриває зміст і призначення розглядуваної сфери суспільного життя.

Не виникає жодного сумніву з приводу того, що сімейно-побутові відносини складаються саме в згаданій вище сфері. Під ними розуміється сукупність сімейних, а також прирівняних до них відносин, що виникають між особами, які разом проживають, ведуть спільне господарство, мають взаємні права та обов'язки, а також сукупність відносин сусідських, товариських, інтимних, у побутовому обслуговуванні, що складаються у сфері сімейного та громадського побуту і пов'язані із задоволенням матеріальних і духовних потреб їх учасників.

У процесі різноманітних форм міжособистісного спілкування, здебільш неформального, незрідка виникають конфліктні ситуації, вирішення яких все частіше відбувається шляхом учинення злочинів, в основному побутових насильницьких. Слід зауважити, що серед кримінологів немає однастайності стосовно того, які саме злочини необхідно вважати сімейно-побутовими. Існування досить різних поглядів науковців можна пояснити тим, що при визначенні поняття “побутовий злочин” за основу беруться ті чи інші його ознаки. Наприклад, Ю. М. Лівіщ до головних ознак побутового злочину відносить місце виконання побутових функцій і позаробочий час [8, с. 180]. Безумовно, ці ознаки заслуговують на увагу, але таке розуміння дещо розмиває межі побутових злочинів, особливо стосовно позаробочого часу.

Г. А. Романов вважає, що побутові злочини завжди вчинюються з побутових мотивів, а тому їх головною ознакою називає побутовий мотив [11, с. 56]. Із такою позицією важко погодитися, бо якихось особливих мотивів, притаманних лише побутовим злочинам, не існує. У деякій мірі, як про переважно побутовий можливо говорити про мотив ревності, який, однак, має досить широкий спектр соціального прояву. Його джерелом не завжди є близькі відносини поміж людьми (любов, інтимні стосунки, дружба), незрідка це можуть бути заздрощі щодо успіхів інших, небажання ділити щось із ким-небудь.

Г. А. Панфілов дійшов висновку, що злочини необхідно відносити до зазначеної категорії на підставі чотирьох чинників – соціологічного, віктимологічного, мотиваційного і ситуативного. При цьому перший розкривається через характер міжособистісного спілкування, у якому

вирізняються шлюбно-сімейні, родинні, товариські та інтимні відносини [10, с. 52]. Недоліком такого підходу, як вбачається, є те, що при такому розумінні до побутових не належать злочини, вчинені в громадсько-побутовій сфері.

С. Б. Алімов, Г. В. Антонов-Романовський, Г. М. Рєзнік переконані в тому, що необхідною і достатньою ознакою побутового злочину є побутовий конфлікт, тобто “зіткнення інтересів, гостре протиріччя між злочинцем і потерпілим, які пов’язані між собою особистісно-побутовими (подружніми, родинними) або громадсько-побутовими (покупець – продавець, пасажир – кондуктор) відносинами” [1, с. 16].

На нашу думку, такий підхід найвдаліший, проте необхідні деякі уточнення. Найперше – дані злочини вчинюються в сімейно-побутовій сфері, визначення наводилося раніше. У їх підґрунті лежить конфлікт, що виникає з повсякденних міжособистісних стосунків [6, с. 142]. Проблема конфлікту й міжособистісних відносин – одна з найскладніших. Обстановка виникнення, тривалість конфліктної ситуації, специфіка розвитку й розв’язання в кожному конкретному випадку різні. Однак саме конфлікт виступає тим ланцюгом у генезисі злочинної поведінки, який інтегрує індивідуальні особливості його учасників і ситуаційні характеристики події, що визначають у своїй взаємодії вибір протиправного рішення, яке реалізується у вчиненні злочинів. Таким чином, необхідною ознакою побутового злочину, безперечно, слід назвати побутовий конфлікт. При цьому не можна погодитися з тим, що він є також і достатньою ознакою, бо побутові злочини вчинюються переважно в процесі періодичного, систематичного спілкування між членами сім’ї, сусідами, друзями, добре знайомими особами або їх спільного проживання [2, с. 82]. А тому наявність між злочинцем і потерпілим зазначених стосунків є наступною ознакою побутових злочинів. Тільки доречніше ці стосунки належить би систематизувати відповідно до поділу сфери побуту на дві групи – сімейно-побутові та громадсько-побутові, про що вже йшлося раніше.

До основних ознак побутових злочинів можна додати і їх ситуаційний характер. При їх учиненні вирішальну роль відіграє конкретна життєва ситуація. На цю обставину свого часу справедливо сказав О. В. Старков, який дав визначення і типи таких ситуацій [19, с. 144]. За таких обставин під час чергового загострення побутового конфлікту до останньої миті невідомо, хто стане злочинцем, а хто потерпілим. Часто конфліктна ситуація виникає раптово, при миттєвому розвитку подій, коли винуваті не мають часу хоча б для якогось їх

осмислення, у зв'язку з чим оцінка обстановки й наступна поведінка конфліктуючих базуються виключно на емоційній основі.

Отже, основними ознаками сімейно-побутових злочинів є: а) побутовий конфлікт, що лежить в їх основі; б) наявність систематичних або періодичних сімейно-побутових чи громадсько-побутових стосунків між злочинцем і потерпілим; в) ситуаційний характер побутових злочинів.

Додаткові ознаки зазначених злочинів: а) особисті мотиви (помста, ревності, особиста неприязнь, користь, заздрощі тощо); б) місце вчинення злочину – переважно місце проживання чи спілкування потерпілого і злочинця (квартира, будинок, дача та ін.); в) спосіб учинення злочину – застосування фізичного насильства; г) знаряддя вчинення злочину, найпоширенішим з яких є колото-ріжучі або інші предмети побутового призначення.

Таким чином, на підставі викладеного матеріалу можна зробити висновок, що під сімейно-побутовими насильницькими злочинами слід розуміти сукупність насильницьких злочинів переважно ситуаційного характеру, що вчинені в сімейно-побутовій сфері на ґрунті конфліктних сімейно-побутових чи громадсько-побутових стосунків між злочинцем і потерпілим.

Список літератури: 1. Алимов С. В., Антонов-Романовский Г. В., Резник Г. М. Насильственная преступность в сфере быта и досуга// Вопр. борьбы с преступностью. – М., 1980. – Вып. 33. – С. 12-22. 2. Вайсберг Л. М. Системный подход к изучению правонарушений, совершаемых в семейно-бытовой сфере: Пробл. борьбы с преступлениями, совершаемыми на бытовой почве // Межвуз. сб. – Караганда., 1977. – С. 78-87. 3. Голіна В. В. Попередження тяжких насильницьких злочинів проти життя й здоров'я особи: Навч. посібник. – Харків: Нац. юрид. акад. України, 1997. – 52с. 4. Жилінкова І. В. Проблеми насильства в сім'ї: правові та соціальні аспекти/ Упоряд. О. М. Руднева; наук. ред. А. П. Гетьман. – Харків: Право, 1999. – С. 24-44. 5. Зуйкова Е. Н. Сфера быта: некоторые тенденции и перспективы развития// Полит. образование. – 1988, №5. – С. 37-44. 6. Корецкий Д. А. Профилактика тяжких бытовых преступлений органами внутренних дел//Проблемы борьбы с преступлениями, совершаемыми на бытовой почве: Межвуз. сб. – Караганда, 1977. – С. 142-146. 7. Крупка Ю. Н. Криминологические проблемы Предупреждения насильственных преступлений, совершаемых в сфере личностно-бытовых отношений: Автореф. дис...канд. юрид. наук, – К., 1985. – 23с. 8. Курс советской криминологии: Предупреждение преступности – М.: Юрид. лит., 1986. – 352 с. 9. Мошак Г.Г. Преступление в семье: истоки и профилактика. – Кишенёв: Картя Молдовеняскэ, 1989. – С. 158. 10. Панфилов Г. А. О содержании понятия бытового преступления// Вопр. борьбы с преступностью. – М.: 1977. – Вып. 26. – С. 50-66. 11. Романов Г. А. О борьбе с бытовой преступностью. – Правоведение. – № 4. - 1973. – С. 55-60. 12. Спиркин А. Г. Философия: Учебник. – М.: Гардарики, 1999. – 816с. 13. Старков О. В. Криминологическая ситуация и

групповая профилактика насильственных преступлений// Борьба с преступностью и проблемы нейтрализации криминогенных факторов в сфере семьи и быта: Межвуз. сб. – Л.: 1985. – С. 172. 14. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1968. – с. 324. 15. Философский энциклопедический словарь. – М.: 1983. – С. 447. 16. Харчев А. Г. Брак и семья в СССР. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Мысль, 1979. – 367с. 4. 17. Харчев А. Г. Быт и семья в соц. обществе. – Л., 1968. – 40 с. 18. Шилин Н. Д. Семья, брак, быт. – М.: Политиздат, 1964. – 46 с. 19. Янкова З. А. Формирование личности в быту: Соц. исследование. – Вып. 7. – М.: Наука. - 1972. – С. 16-33.